

VASE CU INSCRIȚII (GRAFFITI) DE LA SARMIZEGETUSA REGIA

GELU FLOREA

Utilizarea scrisului în Dacia preromană a fost abordată în mai multe studii speciale sau sinteze privind civilizația dacică¹. S-a conturat o opinie generală cu privire la răspândirea scrisului în societatea dacică și la alfabetele folosite. Din păcate, numărul inscripțiilor coerente nu a crescut, astfel încât principalele elemente în jurul cărora se discută încă sunt aceleași, iar cu această ocazie nu este absolut necesară trecerea lor în revistă.

Pe lângă sursele antice care menționează folosirea scrisului la curtea ultimului suveran de la Sarmizegetusa², descoperirile arheologice aduc informații importante cel puțin privitor la extensiunea și caracterul faptului de a scrie în cadrul civilizației dacice clasice. Astfel, au fost scoase la lumină, pe lângă cele două vase cu inscripții binecunoscute (de la Sarmizegetusa și, respectiv, de la Ocnița), blocuri cu litere grecești angajate în construcții din piatră de talie³, unelte de fier care poartă și ele semne grafice⁴ ca și fragmente de vase ceramice care poartă semne grafice dispartate descoperite în primul rând la Sarmizegetusa Regia, în mai multe puncte cu descoperiri din Munții Orăștiei, dar, cum se va vedea, și în alte puncte ale Daciei preromane. În aceste pagini își vor avea loc în primul rând fragmentele ceramice descoperite în capitala regatului dacic, de-a lungul

1. Din multitudinea de titluri menționăm doar câteva: C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p.167; *Idem*, în *SCIV*, VI, 1-2, 1955, p.201-203; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p.328-329; I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed.2, București, 1967, p.37-43; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, (în continuare *Dacia...*) p.224-232; A. Bodor, în *Crisia*, I, 1972, p.27-35; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, (în continuare *RCD*) p.166-169; D. Berciu, *Buridava dacică*, 1981, p.136-148; I.H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, p.1986, p.293-306; *Idem*, *Civilizația geto-dacilor*, București, 1993, p.279-287; I. Glodariu, în *EphemNap*, VII, 1997, p.65-87; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, *Fl. Stănescu, Sarmizegetusa Regia capitala Daciei preromane*, Deva, 1996, p.231-236;

2. Cassius Dio, *LXVIII*, 8, 1, (în trad. Pro" Th. Naum);

3. I. Glodariu, în *EphemNap*, VII, 1997, p.65-87 cu bibliografia;

4. A. Bodor, în *Crisia*, I, 1972, p.27; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, 1986, p.299;

anilor (existente în depozitele Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, și descoperite în cursul cercetărilor din ultimii ani). Numărul acestor piese a crescut an de an, căpătând proporții semnificative, care exclude caracterul lor întâmplător sau excepțional, și aducând în discuție un real fenomen de civilizație. Această împrejurare îndeamnă spre reevaluarea descoperirilor, inclusiv din perspectivă istorică. Este vorba de aproximativ 50 de piese, dar, nu toate foarte clare din perspectiva interpretării lor din punctul de vedere al semnificațiilor. Dimensiunile acestui studiu nu permit reproducerea în extensiune a tuturor descoperirilor, lucru care se va întâmpla cu o altă ocazie.

I. Datele arheologice:

În regiunea Munților Orăștiei asemenea fragmente ceramice care poartă semne grafice au fost descoperite la Sarmizegetusa Regia, Meleia, Blidaru, Dosul Vârtoapelor, Fețele Albe și Costești-Cetățuie⁵. Iese în evidență însă, în mod special, stațiunea de la Grădiștea de Munte prin numărul mare de piese; în celelalte situri, din ceea ce cunoaștem până în prezent au fost puse în evidență doar una până la cinci astfel de piese. În privința contextelor de descoperire, acolo unde pot fi precizate, ele sunt locuințe, anexe ale acestora, ateliere metalurgice, cisterna, sau pur și simplu în nivelele de depunere arheologică. În cele mai multe cazuri, atunci când contextele sunt clare stratigrafic, asocierile cu alte artefacte și ținând cont de caracteristicile lor tipologice și tehnice, aceste fragmente ceramice aparțin fazei pre-romane, mai precis secolelor I a. Chr. și mai ales veacului următor, până la cucerirea traianică.

Din punctul de vedere al formelor ceramice purtătoare de semne grafice trebuie menționat că ele aparțin integral repertoriului de tipuri specifice olăriei răspândite în regiunea Munților Orăștiei, și uneori întâlnite și în cazul altor stațiuni. Precizarea acestei nuanțe este necesară pentru că așa cum I. H. Crișan sublinia, în regiunea capitalei regatului dacic, în mod special la Sarmizegetusa Regia se manifestă "aspectul de curte" al ceramicii, caracterizat prin "existența unor forme unice sau a unor forme ceramice rar întâlnite în alte așezări, pe când aici ele constituie, să zicem, marfă comună (...)"⁶. Pasta acestor vase este de cele mai multe ori fină, arderea este de bună calitate, și în totalitate ele sunt prelucrate cu ajutorul roții olarului. Adesea vasele de care este vorba au beneficiat și de finisaje speciale de genul firnis-urilor (v. anexa), iar în cele câteva cazuri de vase pictate, ele au fost angobate. Pasta ceramică are în compoziția sa paiete de mică, o amprentă inconfundabilă a luturilor din regiunea Munților Orăștiei, dominată din punct de vedere geologic de micașturi.

5. Pe lângă numărul mare de piese inedite, încă în curs de prelucrare v. I. Glodariu, *RCD*, p.166; G. Florea, în *ActaMN*, XXIV-XXV; 1987-1988, p.1103-1105;

6. I.H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969 (în continuare *Ceramica*), p.215-216;

Cele mai frecvente forme pe care apar semne grafice sunt străchinile și cupele cu picior scurt, des întâlnite în general printre descoperirile de la Sarmizegetusa Regia⁷ (v. pl.I). Străchinile și castroanele tip "cupă cu picior" cu o buză îngustă, evazată, un corp cu o carenă marcată și un picior scurt. Ele par să reprezinte o evoluție locală, târzie a binecunoscutei fructiere dacice.

Cupele semisferice, cu buza rotunjită, cu pereții foarte fini, și de asemenea, cu un picior scurt (v. pl.II)⁸. Aceste forme sunt aproape întotdeauna acoperite cu firnis-uri, acest detaliu fiind un argument în plus pentru includerea lor în categoria veselei de masă cu oarecare pretenții. Desigur, de cele mai multe ori când s-au păstrat picioarele care poartă litere sau semne, recipientele nu pot fi întregite, astfel încât este greu de spus cu precizie de la care dintre cele două tipuri provine un asemenea picior scurt. Atunci când dimensiunile lor sunt mici, ele ar putea corespunde unor cupe, însă nu există siguranța absolută. Vasele aparținând celor două tipuri sunt foarte rar întregibile, poate și din cauza subțiririi pereților acestora.

O altă formă ceramică pe care pot fi întâlnite asemenea semne grafice sunt vase înrudite probabil cu recipientele pentru păstrat provizii, (chiupuri). În cazurile concrete pe care le cunoaștem (pI.VII, 1-2) este vorba de variante de dimensiuni medii și mici în comparație cu binecunoscutele dolia de mare capacitate descoperite în stațiunile din Munții Orăștiei⁹. Vase tip chiup pe care au fost incizate litere grecești au mai fost semnalate la Blidaru¹⁰ și la Costești - Cetățuie¹¹.

Semne grafice pot fi întâlnite și pe capace de vase, în speță pe butonii acestora. Având în vedere starea lor fragmentară este foarte greu de precizat căror variante aparțin; atunci când avem de-a face cu exemplare care prezintă detalii morfologice tipice se poate observa că este vorba de varianta conică, cu buton sferic (v. pl.VI, 2) sau de capace care au atât buton de prindere discoidal cât și toartă, specifice Munților Orăștiei¹² (v. pl.V, 2; VI, 1). Deși uneori ele pot fi confundate cu funduri de vase (în special cu cești sau căni) din pricina insolitului asocierii torții cu butonul de prindere, exemplarele fragmentare prezentate aici arată, la o analiză atentă că este vorba de capace și nu de funduri de vase.

În cazul vaselor tip chiup și al capaceelor pasta ceramicii este cel mai adesea de bună calitate (cenușie sau cărămizie), însă există situații în care se recurge și la pasta semifină (v. pl.VI, 1) sau chiar grosieră (v. pl. V, 2) proprie unor vase de uz comun.

7. G. Florea, în *EphemNap*, III, 1993, p.99;

8. Idem, *op.cit.*, p.104, p.1.5-6;

9. I. H. Crișan, *op.cit.*, p.185; I. Glodariu, RCD, p.146; H. Daicoviciu, *Dacia...*, p.187-190;

10. C. Daicoviciu, în *SCIV*; VI. 1955, p.227;

11. Încă inedit;

12. Pentru această variantă vezi, I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, *op.cit.*, fig.XV/7; I.H. Crișan, *Ceramica*, pl.XLVII/4, 7 le consideră cești dacice, apoi revine, și în *Spiritualitatea geto-dacilor*, 1986, p.299 le denumeste capace (piesele provin de la Meleia);

Literele și semnele sunt de cele mai multe ori incizate după ardere, în puține cazuri ele au fost incizate în pasta moale (v. anexa care conține descrierea tehnică a pieselor care sun publicate cu această ocazie: este vorba de graffiti, cu excepția piesei nr.7, caz în care este precizată diferența). De asemenea, trebuie precizat că semnele sunt plasate în mod intenționat în locuri puțin vizibile (pe fundul vaselor, sau într-un caz, în interiorul capacului - v. pl.VI, 2), mai rar în locuri vizibile, și atunci este vorba de butonii aplatizați ai capacelor, sau de buzele, respectiv gâtul unor vase de provizii). Toate aceste detalii trebuie avute în vedere în situația analizării semnificațiilor și funcțiilor acestor notații grafice. Inscripțiile au fost executate cu ajutorul unor instrumente (probabil metalice) cu vârf foarte ascuțit; ele au un duct, în general, destul de precis și dimensiuni adaptate la câmpul cărora au fost destinate (nu rareori atunci când sunt mai multe semne pe același vas, și nu se constată prezența unor ligaturi sau cartușe, sunt plasate în puncte diferite, aparent fără nici o relație între ele.

II. Semne grafice și posibile funcții ale acestora:

În stadiul actual al cercetărilor este foarte dificil de făcut altceva decât o analiză formală a acestor semne. "Citirea" lor (*i.e.* stabilirea semnificațiilor imediate) este aproape imposibilă din mai multe motive. În primul rând nu avem (încă) o inscripție coerentă care să poată fi descifrată cu certitudine. Este vorba de litere singulare, de grupuri de una până la trei litere pe același vas (v. p.II, III, I, IV, 1-2, etc.), de litere aflate în ligaturi cu aspect de monograme (pl.I, III, 2) sau de semne care, din câte cunoaștem până în prezent, nu au un corespondent în alfabetele contemporane (pl.VII și alte exemple încă nepublicate). Un alt impediment major în calea eventualei descifrări certe o reprezintă faptul că nu cunoaștem limba în care s-au făcut aceste notații: ea putea să fie cea dacică, cu folosirea semnelor alfabetului grecesc sau uneori latin (în măsura în care a majuscul se nota ca și A latin, sau A poate fi confundat cu V în funcție de poziția fragmentului ceramic, etc.), în limba greacă sau în limba latină, de ce nu, folosind alfabetul grecesc.

Putem spera că semnele aflate în ligaturi (pl.I, pl.III) sau în cartuș (pl.V, 1) ar putea fi monograme, însă din nou este greu de precizat dacă ele abreviau nume dacice, grecești sau romane. De pildă, monograma din pl. I seamănă destul de mult cu cea care nota un nume roman grecizat Πωπλιος Μέμμιος- *i.e.* Publius Memmius , cu excepția semnificativă a absenței literei "o" înscrisă¹³. Este așadar, greu de spus, din nou, dacă ne aflăm în fața unui nume al unui roman dintre cei pomeniți de Cassius Dio (LXVIII, 9) ca aflându-se la curtea regelui dac, al unui grec aflat din rațiuni comerciale sau din alte pricini în același loc sau pur și simplu este vorba de numele vreunui dac care știa să scrie. Desigur, cele mai probabile variante sunt primele două, având în vedere specificul acestui *graffito*.

13. CIG, 1241, apud S. Reinach, *Traité d'epigraphie grecque*, Paris, 1885, p.213;

Tot ca o monogramă poate fi, cred, interpretată și inscripția care înfățișează litera M (majusculă grecească sau latină ?) într-un cartuș dreptunghiular, aflată pe un buton de capac. O altă variantă de interpretare ar putea avea în vedere varianta semnificației cifrice a semnelui M. În sistemul de notație grecesc al numeralelor acesta ar reprezenta cifra 10000 - destul de greu de legat de vreo cantitate sau de vreun preț, având în vedere valoarea foarte mare a numeralului (pl.V, 1).

M. Guarducci menționează că în epoca imperială fenomenul abrevierilor și ligaturilor devine frecvent în epigrafia greacă; se pare că el se manifestă și în cazul numelor proprii (de ex. romane notate în grecește¹⁴). Vasele pe care au fost incizate (după ardere) cele două monograme sunt sigur vase locale, și în același timp, sunt databile înainte de 106 p. Chr.

Semnele izolate care au fost zgâriate pe fundul recipientelor sau pe butonii unor capace (v. pl.II, III, IV, 1, V, 2, VI) pot fi și ele interpretate în feluri diferite: fie litere propriuzise, fie notații numerice în sistemul acrofonic, sau în cel alfabetic grecesc¹⁵. În varianta în care ne-am afla în fața unor numerale, semnele ar avea valori diferite (de ex. I = unitate, Π = 5, Δ = 10, H = 100, X = 1000; respectiv A = 1, Δ = 4, H = 8, Λ = 30, Ψ = 700, Π = 80 etc.) Este foarte dificil de interpretat funcția unor asemenea notații dacă ele ar fi numerice (de capacitate? preț?), mai ales atunci când avem de-a face cu valori mari.

De asemenea este dificil de înțeles semnificația inscripției de pe fundul de chiup fragmentar din pl.IV,3. Este o inscripție făcută înainte de ardere (cu unghia) în pasta moale a vasului. Din pricina erodării fragmentului ceramic este imposibil de precizat dacă inscripția este întregă sau nu. Dacă litera Π este relativ clară, mai puțin limpede este semnificația hastelor oblice și a semnelui L. Desigur că el ar putea aparține alfabetului latin, însă asocierea lui cu litera Π face mai puțin probabilă această variantă. Dacă el este caracteristic sistemului de notație grecesc singura analogie pe care am depistat-o până la această oră (în Dacia) este un semn similar de pe un bloc de calcar de la Sarmizegetusa Regia, și care după opiniile specialiștilor ar face referire la un interval cronologic (an, ciclu, perioadă)¹⁶. În acest caz am putea interpreta inscripția ca atare, având în vedere valoarea literei Π ca numeral (= 5, sau = 80 în funcție de sistemul acrofonic sau alfabetic) și cu rezerva ignorării semnificației hastelor oblice. Mai mult, este greu de corelat o eventuală notație de acest gen (făcută înainte de arderea vasului, deci nu pe un ciob refolosit), cu poziția inscripției (pe fundul unui chiup) și cu tipul de vas în sine (ne-am fi așteptat poate la o marcă a capacității).

Fragmentul de gât de chiup ilustrat la pl.VII, 1, descoperit pe Terasa a VII-a A (pe care a fost descoperit, printre altele, și un hambar) poartă trei linii

14. M. Guarducci, *Epigrafia greca*, I, Roma, 1967, p.402;

15. Eadem, *op. cit.*, p.420-422;

16. A. Bodor, *op.cit.*, p.34; I. Glodariu, în *EphemNap*, VII, 1997;

verticale incizate (după ardere). O posibilă interpretare a acestui *graffito* poate fi indicată de o analogie întâlnită în cazul unei amfore descoperită în Agora Athenei. Astfel au fost marcate măsurile de produs turnat în vas, sau erau notate temporar cantități rămase sau scoase din recipient¹⁷.

Semnul mai complex întâlnit pe un alt fragment ceramic (pl.VII, 2) rămâne enigmatic. Este de notat că un semn similar a fost zgâriat pe peretele unui castron de la Costești - Cetățuie. Ar putea fi vorba de o ligatură în care se regăsește litera Λ , un semn aparte (de tip tamga)¹⁸ sau (din moment ce se repetă în două situri din aceeași zonă) poate un substitut grafic (semn de proprietate sau de alt gen).

*

Care ar putea fi semnificațiile (funcționalitatea) posibile ale acestor semne de pe unele vase dacice de la Sarmizegetusa?

Semne grafice au mai fost descoperite și în alte stațiuni dacice: pe o fusaiolă și pe un fund de vas din stațiunea dacică de la Brad¹⁹, pe o buză de vas din cetatea de la Căpâlna²⁰, alte câteva piese au fost găsite și la Costești - Cetățuie, precum și în alte stațiuni din regiunea capitalei regatului (cum s-a văzut mai sus).

În lumea celtică au fost, de asemenea descoperite *grafitti*. V. Kruta consemna că "în Italia se cunosc mai mult de o duzină de inscripții pe vase cu caractere etrusce, atribuibile celților din secolele VI - V a. Chr. cu nume de persoane care indicau cel mai probabil proprietatea. Folosirea alfabetului celto-etrusc continuă în Transpadania până la completarea romanizării. Cea mai mare parte a documentelor par să se înscrie în secolele II a. Chr. și începutul celui următor (...) Au fost consemnate aproape 200 de *graffiti* pe ceramică (în principal mărci de proprietate) (...)"²¹. În zonele mai apropiate de Dacia apar, de asemenea astfel de analogii, poate nu atât de numeroase ca și cele evocate mai sus, atât în mediu celtic²² cât și în cel tracic²³ (chiar dacă nu întotdeauna contemporane cu cele de la Sarmizegetusa).

Pentru înțelegerea funcțiilor unor asemenea inscripții din capitala Daciei trebuie avută în vedere în primul rând diferența dintre formele și în același timp capacitățile acestor recipiente. Piesele care aparțin veselei de masă: cupe (pl.II) sau străchini ale căror picioare au fost inscripționate în părțile puțin vizibile ar

17. M. Lang, *The Athenian Agora*, vol. XXI, *Graffiti and Dipinti*, New Jersey, 1976, p.59;

18. Cf. C. Beldiman în *Thraco - Dacică*, XI, 1-2, 1990, p.139-151;

19. V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995, p1.34/11 și resp. 199/7; altele apar pe vase importate (pl. 194/4, 193/8);

20. I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989, p.90, fig.65/5;

21. V. Kruta, în vol. I *Celti*, (sub red. S. Moscatti), Milano, 1991, p.493;

22. E. Bonis, *Die spätkeltische Siedlung Gellérthegey-Tabàn in Budapest*, Budapest, 1969, p1.65/33; M. Cizmar, în *Germania*, 70, 2, 1992, p.427-429, fig.1 (de la Stare Hradisko);

23. M. Cicikova, în D. Dimitrov și colab, *Seuthopolis*, I, Sofia, 1984, p.113-114, fig.26 - inscripții eventual susceptibile a fi fost executate de greci;

putea să poarte litere care să noteze numele proprietarului. Situații similare au fost sesizate și între numeroasele descoperiri din Agora Athenei²⁴. Cercetătoarea americană citată notează că uneori era nevoie de asemenea marcaje ale proprietății în cazul în care mai mulți "comeseni" își păstrau vesela pentru mâncat sau băut în același loc. Să fie oare vorba de fenomene similare de "convivialitate" și la Sarmizegetusa (în cazurile în care constatăm prezența mai multor fragmente de vase, tipologic vorbind asemănătoare, purtând *graffiti* diferite, pe aceeași terasă, uneori în același complexe)?²⁵

Spre o asemenea interpretare converg și analogiile citate aflate în Agora Athenei; marea majoritate a "vaselor deschise" (*i.e.* vesela de masă) sunt inscripționate dedesubt, pe fund (73 procente) iar 86 procente, din numele notate pe asemenea vase sunt scrijelite după ardere. S-a observat că între aceleași materiale "ligaturile și monogramele reprezintă excepții frecvente de la scrierea normală, liniară"²⁶.

Sunt și alte câteva tipuri de inscripții în sistem *graffito* întâlnite în lumea elenistică, de exemplu pe cupele de băut sunt notate nume ale unor divinități sau obiceiuri conviviale, denumirile unor amestecuri de vinuri după zei²⁷. Este însă greu de aplicat acest model de interpretare la piesele noastre în absența unor inscripții mai clare; de asemenea nu poate fi demonstrată adoptarea unor asemenea obiceiuri grecești de către localnici, chiar sub iradierea influențelor elenistico - romane.

Nu ar fi exclus ca unele din inscripțiile tip *graffito*, să aparțină meșterului olar. Numărul mare de exemplare descoperite dintr-o formă sau un tip ceramic îngăduie să imaginăm existența unei producții de serie cel puțin la Sarmizegetusa în ajunul cuceririi romane. Puteau fi eventual marcate astfel în atelier, loturi de recipiente având anumite destinații.

În cazul capacelor de vase, atunci când nu este vorba de o monogramă interpretabilă ca fiind semn de proprietate, notațiile ar putea face referire la conținutul vasului acoperit de acel capac (fie felul produsului, fie cantități, sau poate mai puțin probabil prețul). Aceeași funcționalitate poate fi bănuită și în cazul unor litere incizate în părțile vizibile ale unor chiupuri sau alte recipiente decât cele implicate în servirea mesei (exemple similare și la Athena, unde clienții își lăseau vasele la un "magazin" pentru a fi umplute²⁸. Desigur, nu se poate imagina la Sarmizegetusa Regia resorturi economice comparabile celor din Grecia contemporană însă faptul că un număr de asemenea piese cu *graffiti* provine de pe terasa a VII-a A care adăpostea un hambar nu face cu totul imposibilă o asemenea interpretare.

24. M. Lang, *op.cit.*, p.23-25. cu exemple contemporane realităților din Dacia: F 256, F 301, F 302; numele proprietarului (*Eklektos*?) notat cu trei semne (abreviat) pe fundul unui bol samian din secolul I a. Chr. etc.;

25. V. Anexa, descoperirile de pe terasa a VIII-a ;

26 M. Lang, *op. cit.*, p.25-29; un asemenea exemplu este abrevierea numelui *Eklektos* (v. Supra n.24)

27. Eadem, *op.cit.*, p.52-55;

28. Eadem, *op.cit.*, p.27;

O altă categorie de inscripții făcute în aceeași tehnică au fost descoperite în cadrul complexului de cult din insula Samothrake. Cele datate în intervalul dintre secolele VI - IV a. Chr. sunt în majoritate notații făcute în limba locală, înrudită cu cea tracică (v. Diodor din Sicilia, *Bibl. Hist.*, 5.47), mai târziu rămasă în uz doar ca limbă de cult. Incepând cu secolul al IV-lea și în epoca elenistică apar din ce în ce mai multe inscripții grecești. Cele mai multe asemenea exemplare provin din sanctuare, reprezintă grupuri de litere sau glosse interpretate ca fiind dedicații pentru divinitățile adorate acolo, sau însemnări religioase folosite în ritual²⁹.

Nu există, deocamdată argumente pentru a da o asemenea interpretare nici unora dintre piesele de la Sarmizegetusa. Deși multe dintre ele au fost descoperite pe terasele a VII-a, a VIII-a și a IX-a, aflate toate în imediata apropiere a zonei sacre, nu avem indicii despre apariția vreunui asemenea graffito în context sacru.

Prezența acestor litere grecești, sau a altora (încă inedite) trebuie pusă în legătură cu stadiul dezvoltării civilizației dacice în ajunul cuceririi romane. Ca și în cazul altor civilizații nevoia de a consemna în scris diverse realități intervine la un anumit moment al evoluției acesteia. În această ordine de idei, este de remarcat că Sarmizegetusa Regia în secolul I p. Chr. se afla într-o etapă post-rurală de dezvoltare. Producția de unelte de fier (inclusiv numeroase unelte agricole într-un mediu natural ostil agriculturii) și prezența numeroaselor depozite de grâne sugerează un cadru economic axat pe schimburi comerciale interne regulate și intense (la care se adaugă și prezența masivă a importurilor elenistice și romane în toată regiunea Munților Orăștiei). Zona sacră, un adevărat centru religios și ceremonial al dacilor implică existența unor edificii ale unor culte comunitare (ceea ce presupune și alte solidarități decât cele rurale). Numărul relativ mare de locuitori, împărțirea așezării în zone cu funcționalități distincte, amenajările edilitare (drumuri pietruite, drenaje, aducțiunea apei) toate acestea conturează un peisaj mai degrabă urban decât de alt fel. În asemenea context economic, cultural, religios și politic s-a născut nevoia de a scrie³⁰.

GRAFFITI FROM SARMIZEGETUSA REGIA (ABSTRACT)

The study deals with a few pottery fragments coming from Sarmizegetusa Regia - the Capital of the Dacian kingdom, and it's discussing the problem of writing in the community that inhabited that area during the pre-roman times, especially in the 1st century A.D.

This kind of discoveries are more and more frequent within the last years, it can be also mentioned some other inscriptions on ceramics, stone and iron tools (see notes nr. 3-4) using

²⁹ K. Lehmann, *Samothrake. The Inscriptions on Ceramics and Minor Objects*, London, 1960, p.4-8, 1115, 23-31;

³⁰ Cf.*** *La Naissance de l'écriture. Cuneiformes et hieroglyphes*, Paris, 1982, cap. *Introduction historique*; v. și p.28 sqq.

mainly the Greek alphabet. They also re-open the problem of writing in Dacia in the late Iron Age.

Such inscribed fragments were found in various contexts from the entire area of the Dacian Capital (very highly inhabited in the last two centuries before the Roman conquest - 106 A.D.), but especially in Sarmizegetusa Regia. On these pot fragments are to be found only one two or three letters inscribed mainly after firing. Their meaning are more often hard to understand because we don't know the language it was used - Greek, Latin or Dacian. Also, because there are no extended inscriptions, only groups of letters. It is more probable that they are economic notations (quantities of products, prices, or potter's marks) or monograms (see notes nr. 17, 24). Taking into account the number of such discoveries (more than 50 found until now) we are dealing with an almost urban organisation of the economy, property and way of life in Sarmizegetusa Regia. All these aspects are corresponding to other archaeological discoveries from this site - the number of workshops, granaries, the partition of the "town" (sacred area, fortress and civilian settlement), the drainage and the water supply sewer system from the civilian settlement and, also, the large number of inhabited terraces - more than 200.

LISTA ILUSTRAȚILOR

- Figura 1. Grădiștea de Munte. Caseta-zid-sud, atelierul monetar. Strachină cu pedestal, pastă cenușie, firmis cenușiu, graffiti (pl.I);
- Figura 2. Grădiștea de Munte, loc neprecizat (poate terasa a VIII-a). Vas - cupă întregibil, pastă cafeniuroșcată, firmis roșcat, graffiti, (pl.II);
- Figura 3. Grădiștea de Munte, cisterna. Fund de vas (strachină, pastă fină, cenușie, graffiti (pl.III/1)
- Figura 4. Grădiștea de Munte, cisterna. Pedestal de strachină, pastă cenușie, fină, graffiti (pl.III/2)
- Figura 5. Grădiștea de Munte, Terasa a VIII-a A. Fund de vas (fragment de pedestal), pastă portocalie, fină, graffiti (pl.IV/1);
- Figura 6. Grădiștea de Munte, Terasa a VIII-a A; pastă cărămizie, cu firmis maroniu, graffiti (pl.IV/2)
- Figura 7. Grădiștea de Munte, Terasa a IX-a. Fund de chiup, pastă cenușie fină. Incizat înainte de ardere (pl.IV/3);
- Figura 8. Grădiștea de Munte, Terasa a VIII-a A. Fragment de buton de capac, pastă cărămizie, fină, graffiti (pl.V/1);
- Figura 9. Grădiștea de Munte, Terasa a VII-a A. Fragment de capac (?) pastă cărămizie, grosieră, graffiti (pl.V/2);
- Figura 10. Grădiștea de Munte, Terasa a VIII-a A. Fragment de buton de capac, pastă cărămizie, semifină, graffiti (pl.VI/1);
- Figura 11. Grădiștea de Munte, Terasa a VIII-a A. Fragment de capac, pastă cenușie, firmis negru, graffiti (pl.VI/2)
- Figura 12. Grădiștea de Munte, Terasa a VII-a A. Fragment de chiup, pastă cenușie, fină, graffiti (pl. V III / 1);
- Figura 13. Grădiștea de Munte, Terasa a VIII-a A. Fund de chiup fragmentar, pastă semifină, cărămiziu gălbuie, graffiti (pl.VII/2).

LIST OF FIGURES:

All of the inscribed pot fragments are coming from Sarmizegetusa Regia (Grădiștea de Munte (county of Hunedoara)

- Figura 1. The minting workshop. Shallow bowl, grey paste, gray slip (fig.I) Graffito;
 Figura 2. The VIII Terrace. Bowl, brown paste, reddish slip (fig.II). Graffito;
 Figura 3. Water-tank, shallow bowl bottom, gray paste (fig. III/ 1). Graffito;
 Figura 4. Water tank, gray paste (fig.III/2). Graffito;
 Figura 5. The VIII Terrace, bottom of a pot, yellow paste (fig.IV/1). Graffito;
 Figura 6. The VIII Terrace, reddish paste, brown slip (fig.IV/2). Graffito;
 Figura 7. The IXth Terrace, storage jar's bottom, gray paste (fig.IV/3). Incised before firing;
 Figura 8. The VIII Terrace, lid fragment, reddish paste (fig.V/1). Graffito;
 Figura 9. The VIII Terrace, lid fragment, reddish paste. (fig.V/2). Graffito;
 Figura 10. The VIII Terrace, storagejar fragment, reddish paste (fig.VI/1). Graffito;
 Figura 11. The VIII Terrace, lid fragment, gray paste, black slip (fig. VI/2). Graffito;
 Figura 12. The VII Terrace, storage jar fragment, gray paste (fig.VII/1). Graffito;
 Figura 13. The VIII Terrace, storage jar bottom, reddish paste (fig.VII/2). Graffito.

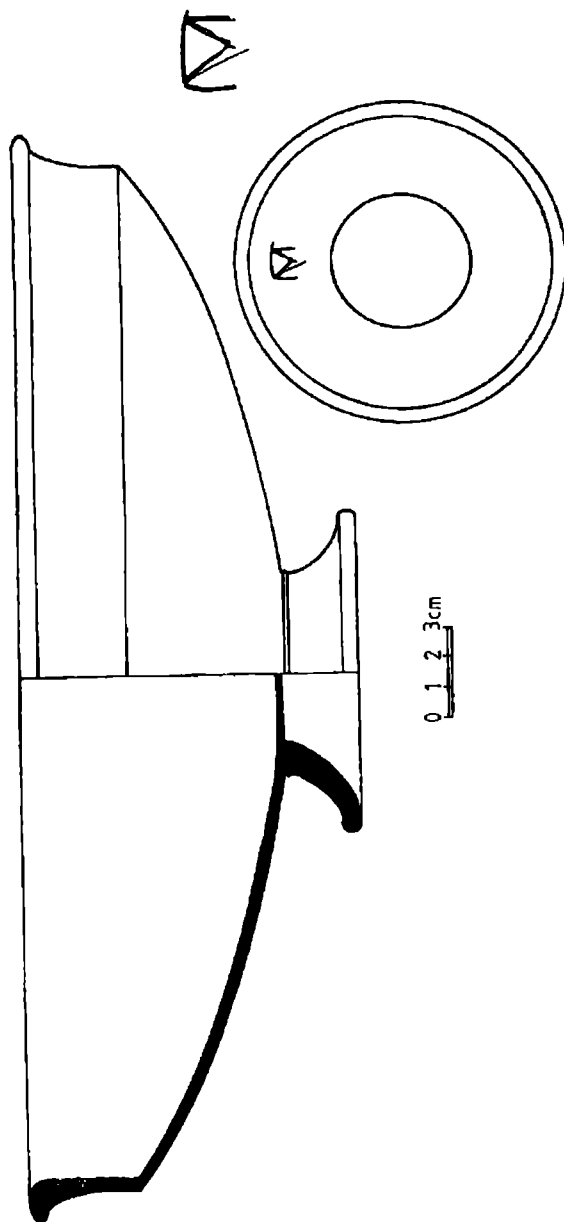

Figura 1. Grădiștea de Munte. Casetă-zid-sud, atelierul monetar. Strachină cu pedestal, pastă cenușie, firnis cenușiu, graffito (pl.I) / The minting workshop. Shallow bowl, grey paste, grey slip (fig.I) Graffito.

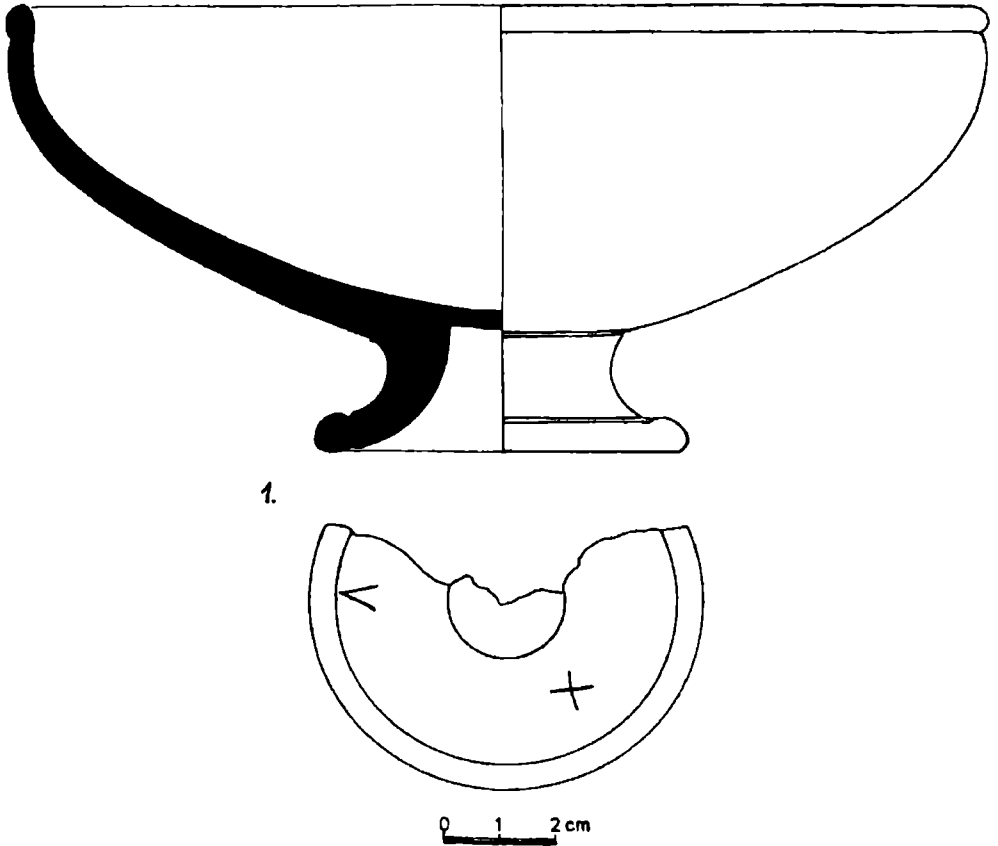

Figura 2. Grădiștea de Munte, loc neprecizat (poate terasa a VIII-a). Vs-cupă întregibil, pastă cafeniu roșcată, firnis roșcat, graffito, (pl.II) / The VIII Terrace. Bowl, brown paste, reddish slip (fig.II). Graffito.

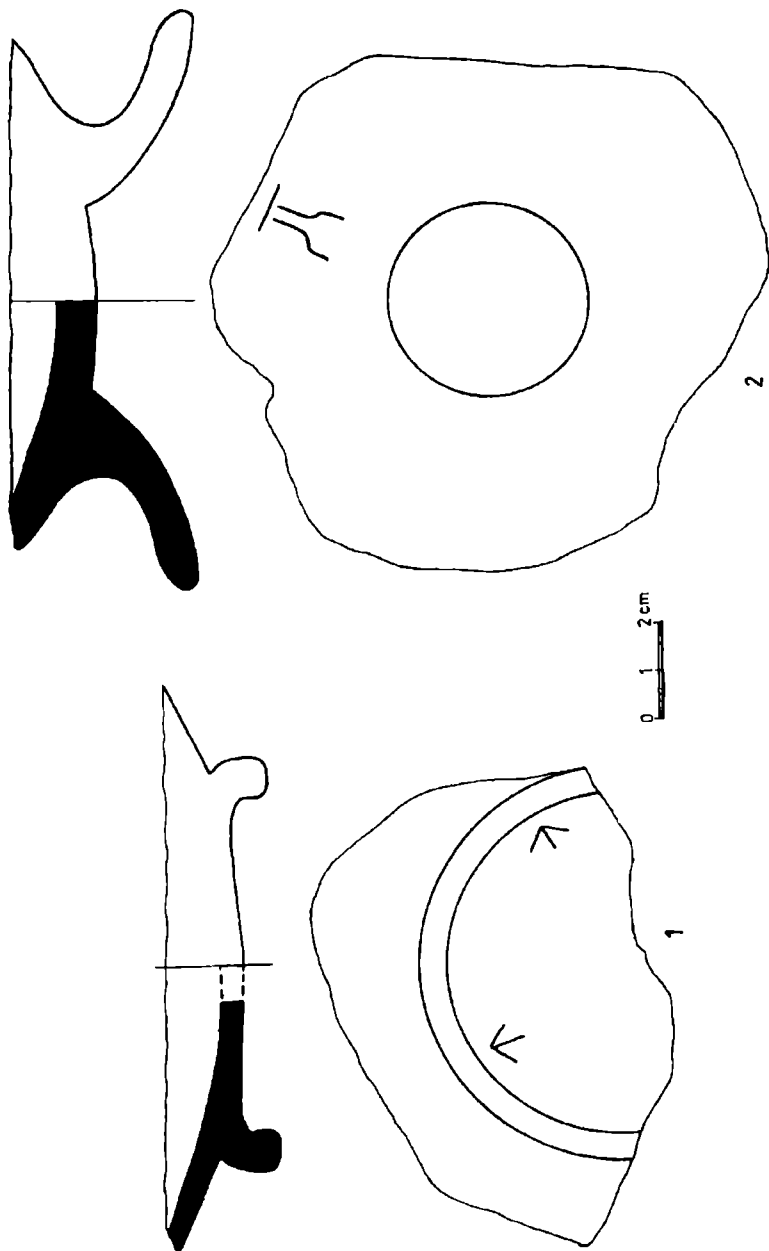

Figura 3. Grădiștea de Munte, cisterna. Fund de vas (strachină, pastă fină, cenușie, graffiti (pl.III/1) / Water-tank, shallow bowl bottom, gray paste (fig. III/ 1). Graffito

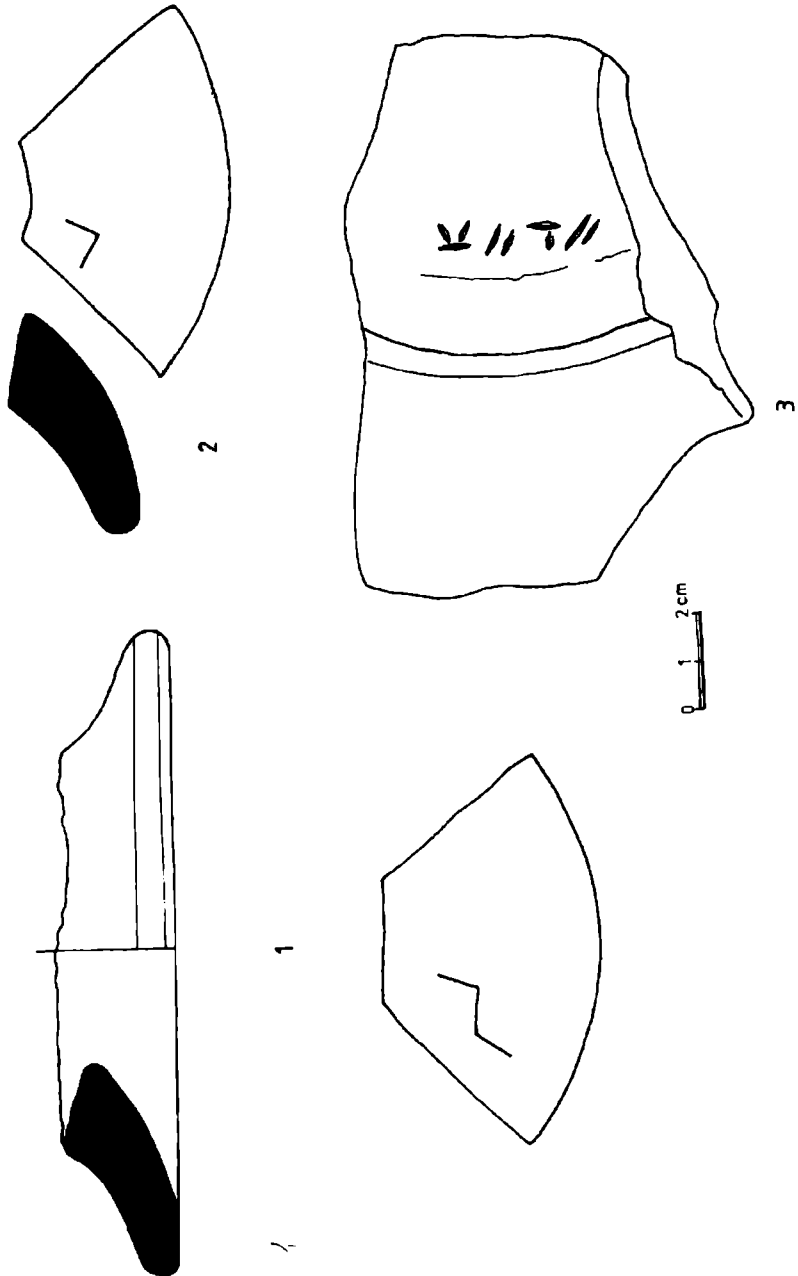

Figura 4. Grădiștea de Munte, cisterna. Pedestal de strachină, pastă cenușie, fină, graffito (pI.III/2) / Water tank, gray paste (fig.III/2). Graffito;

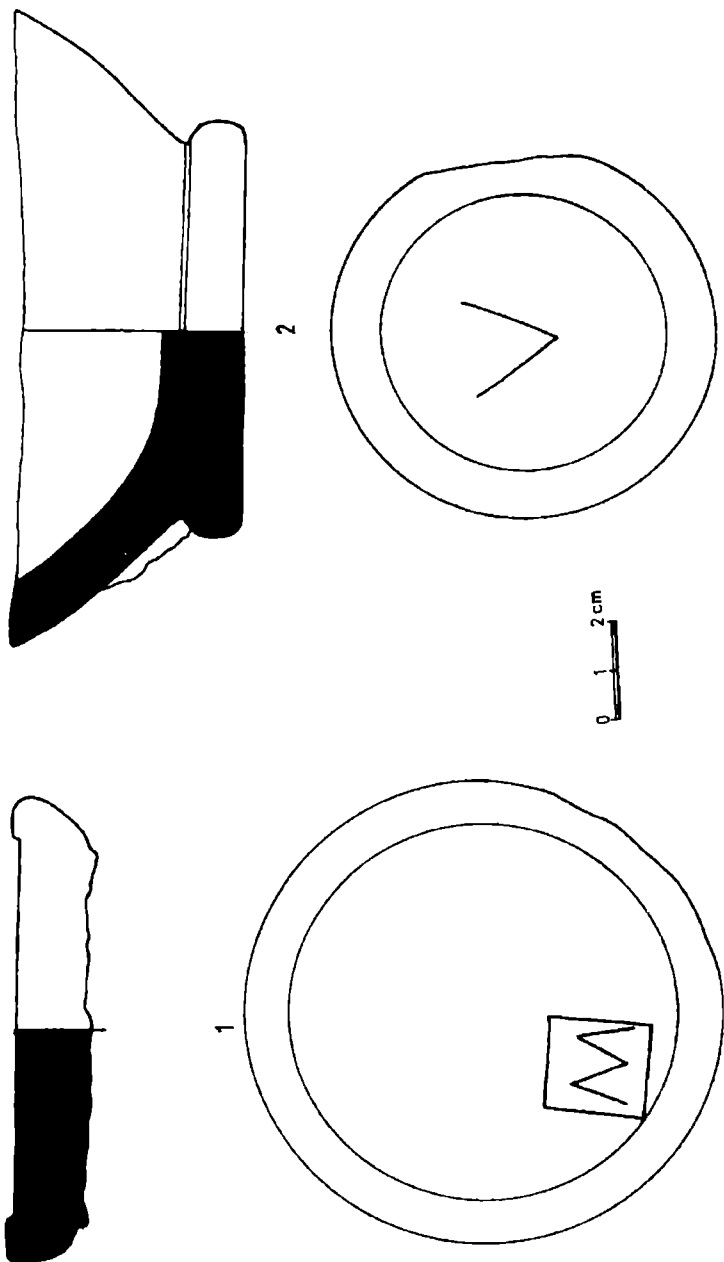

Figura 5. Grădiștea de Munte, Terasa a VIII-a A. Fund de vas (fragment de pedestal), pastă portocalie, fină, *graffito* (pl.IV/1) / The VIII Terrace, bottom of a pot, yellow paste (fig.IV/1). Graffito.

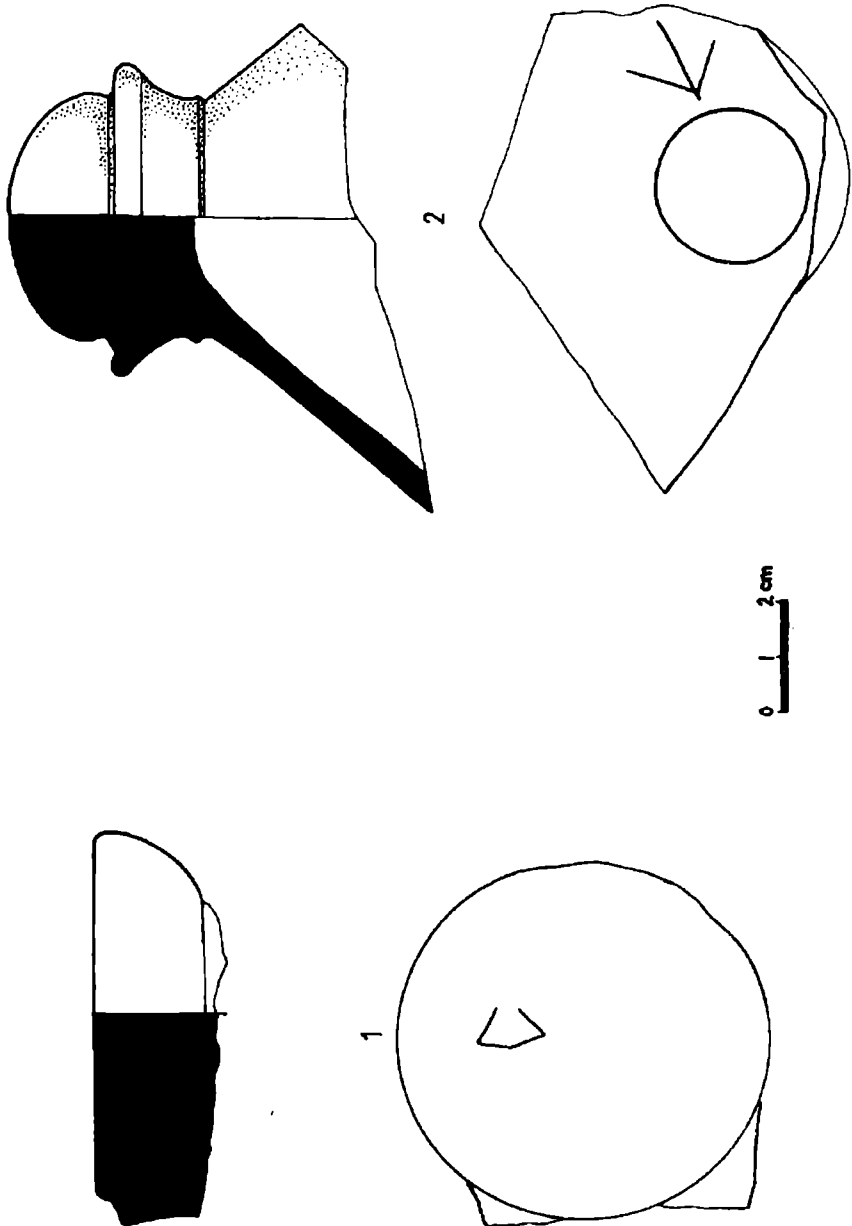

Figura 6. Grădiștea de Munte, Terasa a VIII-a A; pastă cărămizie, cu firnis maroniu, *graffito* (pI.IV/2) / The VIII Terrace, reddish paste, brown slip (fig.IV/2). *Graffito*.

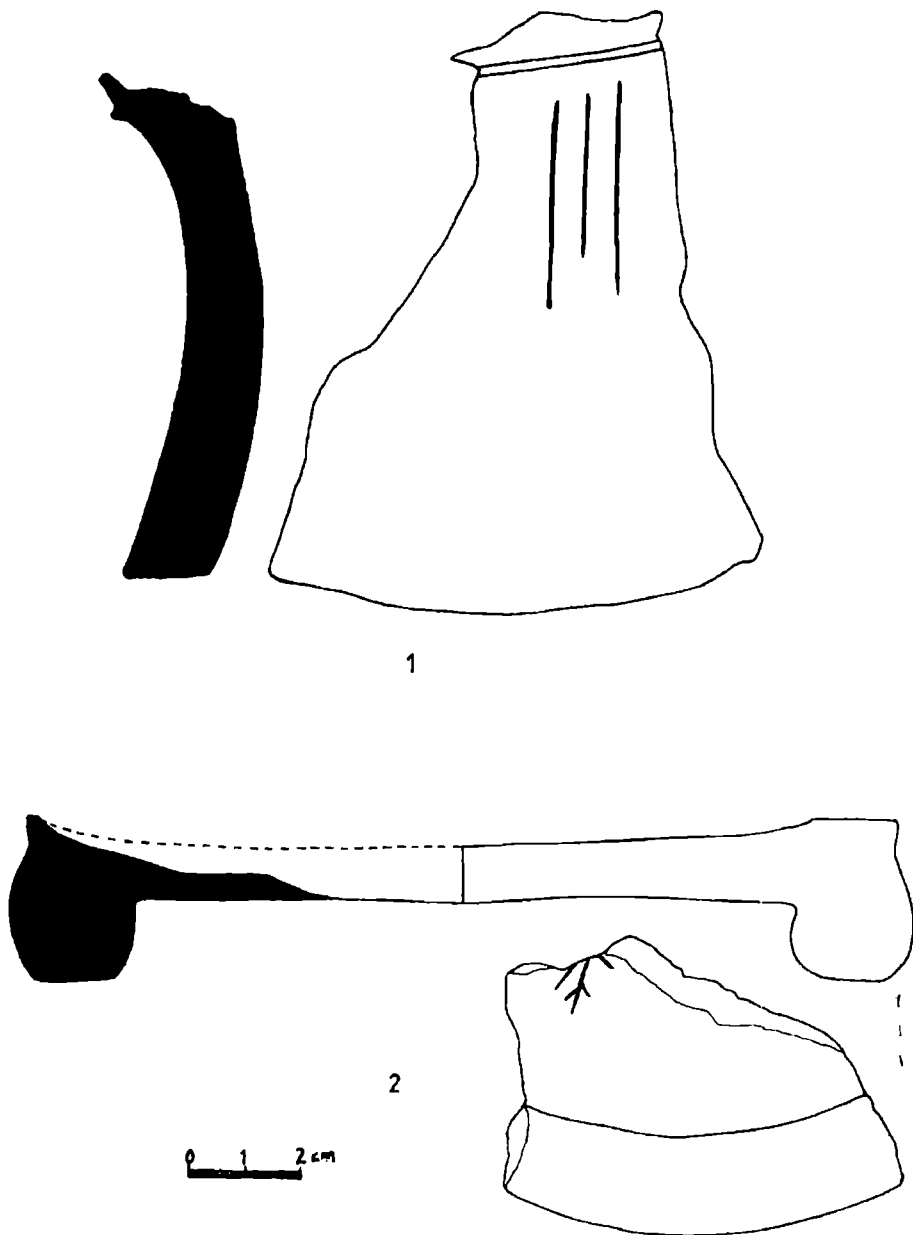

Figura 7. Grădiștea de Munte, Terasa a IX-a. Fund de chiup, pastă cenușie fină. Incizat înainte de ardere (pl.IV/3) / The IXth Terrace, storage jar's bottom, gray paste (fig.IV/3). Incised before firing.